In wat voor land leef ik eigenlijk? Anil Ramdas, onmogelijk kosmopoliet

Amatmoekrim, K.D.

Citation
Amatmoekrim, K. D. (2023, September 26). *In wat voor land leef ik eigenlijk?: Anil Ramdas, onmogelijk kosmopoliet*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/3641967

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/3641967

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

3
Paramaribo 1965-1975

> Zo kwamen ze naar Paramaribo, in het begin van de jaren zestig. Het was een zware reis met de Perica, een roestige rivierboot die langs de kust over de oceaan voer en zo verschrikkelijk stampte, kraakte en schommelde, dat Mai's zoontje de hele nacht ziek was. Mai troostte het kind en zichzelf met de gedachte dat ze nu pas een eigen leven waren begonnen, dat ze eindelijk een kans op een toekomst kregen.
>
> Anil Ramdas

Afgaand op hoe Anil zijn aankomst in Paramaribo later heeft omschreven, heeft hij het niet makkelijk gehad als zevenjarig Hindostaans jongetje uit Nickerie. Na de eerste dag op de hindoeïstische Sohansingh-basisschool kwam hij huilend thuis omdat hij was uitgelachen om zijn accent. In de loop van die week werd hij naar eigen zeggen drie keer in elkaar geslagen, nota bene door Hindostanen. (Ramdas 2008a) Het ergst echter waren de ruzies met creoolse jongens:

> Omdat mijn Hindoeschool toevallig in een creoolse volkswijk stond, was de weg naar en van school een martelgang. Onze tassen werden in de sloot gegooid, er werd zand in ons haar gestrooid, omdat het zo mooi plakte tegen de kokosolie, ik werd geknepen, bespuugd en gesard […]. (Ramdas 2017: 112)

Zijn oudere zus Shanti, die ten tijde van de verhuizing tien jaar was, herinnert zich de overgang van het stille, landelijke Nickerie naar de stad niet als een heel grote schok. Anil was 'een beetje dramatisch – dat heeft hij van mijn moeder', maar ze erkent dat het wel een overgang

was waaraan de kinderen even moesten wennen. Nickerie was prikkelarm en overzichtelijk, mede door de etnisch meer homogene samenstelling. Hindostanen waren er in de meerderheid geweest, hier en daar woonde er een Javaans gezin, maar creolen waren er nauwelijks. In Paramaribo was het precies andersom: hier regeerden de creolen, en de Hindostanen die er woonden waren van een ander slag dan die op het platteland. Shanti herinnert zich dat hun leeftijdsgenootjes in de stad brutaler waren, een grote mond opzetten en soms agressief uit de hoek konden komen. 'Keek je even naar iemand, dan [was het]: "Wat kijk je naar me?!" Dat soort dingen. Dat waren we niet gewend.'

Misschien was het vanwege de ruwe overgang, of misschien was hij bang dat de kinderen uit de buurt een slechte invloed zouden hebben. In elk geval verbood Harripersad zijn kinderen om buiten te spelen. Ze mochten, een enkele uitzondering daargelaten, met niemand omgaan. Daarmee werd voor hen het contact met de omgeving grotendeels afgesloten en speelde het leven zich voor de kinderen grotendeels af op hun hindoeïstische basisschool en thuis. Ook mochten ze geen Sranantongo spreken; het zou hun Nederlands nadelig beïnvloeden. Dat Shanti en Anil (en in mindere mate de kleine Kawita) in Nickerie alleen maar Sarnami spraken, en nauwelijks Nederlands, werd daarbij buiten beschouwing gelaten. Het zegt iets over de waardering die de 'eigen' Indiase cultuur genoot binnen het gezin Ramdas ten opzichte van de nationale, Surinaamse cultuur. Harripersads afwerende houding naar de (creoolse) buitenwereld spiegelde misschien ook wel de realiteit van Paramaribo halverwege de jaren zestig; een tijd waarin etnische spanningen tussen de Afro-Surinaamse en de Hindostaanse bevolking hoog opliepen.

Het gezin van Harripersad was een van de vele families die van het platteland naar de stad trokken. Een decennium eerder was de situatie nog heel anders; toen was het grootste deel van de bewoners in de stad geboren en getogen, waardoor het gevoel kon ontstaan dat de stad van de bewoners was, en het platteland – de districten – van de mensen daarbuiten.[1] De enorme aanwas 'van buiten' deed de stad uitgroeien

van 71.000 inwoners in 1950 tot 110.000 in 1964, een groei van 55 procent. Dat de nieuwkomers voornamelijk Hindostanen en Javanen uit de districten waren, deed de onderlinge cohesie in de stad geen goed. In Paramaribo woonden immers, tot de explosieve aanwas uit de districten, overwegend stadscreolen. Zij waren soms lichter van huidskleur en vaker hoogopgeleid dan andere etnische groepen. Juist die mogelijkheid van hoger of gewoon beter onderwijs vormde de belangrijkste aantrekkingskracht voor de 'migranten' uit de districten: het was evident dat de scholen in de stad veel beter waren dan de plattelandsschooltjes in de afgelegen districten. Wie ook maar enige ambitie had voor de toekomst van zijn kinderen, trok naar de stad. Het gevolg was dat in relatief korte tijd de samenstelling van de stad niet alleen etnisch veel diverser werd, maar dat er ook veel mensen uit andere sociaal-economische klassen instroomden. Hoogopgeleide stadscreolen zagen een toename van Hindostanen, zoals Harripersad Ramdas, die de eerste treden van de maatschappelijke ladder aan het beklimmen waren en die geenszins van plan waren om de beste politieke en culturele functies in handen van de gevestigde orde te laten.

Latente spanningen tussen enerzijds de creoolse elite en anderzijds de 'districtsmensen' bestonden al jaren. Al in 1945 werd er door de creoolse elite gewaarschuwd voor de vermeende nadelen van een algemeen kiesrecht. In zijn herinneringen aan Suriname na de Tweede Wereldoorlog schrijft J. van de Walle hoe er in de jaren veertig nog niet werd gesproken over onafhankelijkheid van Nederland, maar dat men wel besefte dat verandering onvermijdelijk was; Suriname was toe aan een grotere zelfbeschikking. Kiesrecht was tot dan toe verbonden aan opleiding en inkomen (en geslacht – vrouwen kregen pas in 1949 volledig kiesrecht) en uitbreiding van dat recht werd door de elite onwenselijk geacht. Nadenken over het bestuur van een land vereiste in hun ogen een zekere kennisbasis: 'Eerst dachten vele Creolen, moesten ze het "koloniale juk" afschudden voor aan ongeletterde Bosnegers of Hindi sprekende landbouwers het kiesrecht werd gegeven. Want in hoeverre waren deze mensen rijp dat kiesrecht uit te oefenen?' (Van de Walle 131)

Kiesrecht aanbieden aan onderontwikkelde groepen als Javaanse en Hindostaanse landarbeiders werd bijvoorbeeld door de schrijver Albert Helman vergeleken met het geven van 'een scheermes aan een kind'. (Ramsoedh 2018: 75) Het vormen van politieke standpunten had daarmee in Suriname van meet af aan een etnisch karakter; immers, wie voor algemeen kiesrecht was, had een Hindostaanse achtergrond. Wie erop tegen was, behoorde tot de creoolse elite. Ook later, na de uitbreiding van het algemeen kiesrecht en in de aanloop naar de onafhankelijkheid, bleven etniciteit en politiek profiel onlosmakelijk met elkaar verbonden. Volgens historicus Hans Ramsoedh zagen politici in het aanscherpen van de etnische eigenschappen en tegenstellingen een efficiënt middel om kiezers te winnen. Tegenstellingen tussen creolen en Hindostanen werden bovendien benadrukt door de politieke situatie in het buurland Guyana. Hier waren de spanningen tussen de twee grootste etnische groepen hoog opgelopen. De Hindostaanse Guyanezen voelden zich in hun eigen land minderwaardig aan de zwarte bevolking van Brits-Guyana die ook daar (nog) een iets grotere minderheid vormden. Het resulteerde in politieke partijen die de etnische verschillen uitvergrootten en zelfs centraal stelden in wat '*apanjat*-politiek' werd genoemd: het stemmen op de 'eigen soort'. Vanuit de Verenigde Staten en Europa werden de ontwikkelingen in Brits-Guyana intussen scherp in de gaten gehouden. De populariteit van de communistische partij van de Hindostaanse politicus Cheddi Jagan wakkerde, te midden van de Koude Oorlog, angst bij de VS aan voor een tweede Cuba in de regio. Ook Nederland hield de situatie van het buurland in het oog. 'Vrijwel iedere dag maken de berichten uit Brits-Guyana melding van moorden en brandstichtingen,' schreef *Het Handelsblad* in een redactioneel commentaar van 26 mei 1964. 'Negers en Indiërs lijken in een spiraal van wederzijdse moordpartijen verzeild te zijn geraakt en een bloedbad op grote schaal is steeds moeilijker te vermijden.' Dat bloedblad kwam er helaas alsnog. In juni 1964 werd de noodtoestand in Brits-Guyana afgekondigd. Toen er in juli '64 eindelijk een einde kwam aan het moorden, verkrachten en de knokpartijen tussen de Afro- en Indiase Guyanezen, waren er duizend huizen vernield, meer dan 150 doden

gevallen, 800 mensen gewond geraakt en moesten er 13.000 mensen worden geëvacueerd.[2]

De situatie in het buurland dat in etnische samenstelling en koloniale geschiedenis zo sterk op Suriname leek, wakkerde onder Surinamers de angst voor 'de ander' aan. Terwijl Suriname sinds 1958 door een ogenschijnlijk gebalanceerde coalitie van de Hindostaanse VHP en de creoolse NPS bestuurd werd, kwam aan deze 'verbroederingspolitiek' een einde in 1967. De recessie die zich halverwege de jaren zestig liet voelen had een zware wissel getrokken op de toch al precaire relatie tussen de twee bevolkingsgroepen. De Hindostaanse partij VHP maakte van de sentimenten handig gebruik door tijdens de verkiezingscampagne in 1967 te waarschuwen voor wat er mis kon gaan als ook in Suriname de politieke macht bij de creolen zou komen te liggen: net als in Brits-Guyana zouden ook in Suriname moord en doodslag aan de orde van de dag zijn, terwijl de 'eigen' Hindostaanse vrouwen gevaar zouden lopen om verkracht te worden door zwarte mannen. Ook het hete hangijzer van een mogelijke onafhankelijkheid van Nederland kreeg in dit klimaat een extra en zwaarwegende etnische dimensie. De Hindostanen hadden geen haast om een onafhankelijke natie te vormen zolang de macht nog grotendeels bij de creolen lag. Zij zouden dan immers de beste posities onderling verdelen, en de Hindostanen zouden – net als in buurland Guyana – uiteindelijk aan het kortste eind trekken. De VHP preekte daarom geduld en hoewel hun voorman, Jagernath Lachmon, een uitgesproken voorstander van etnische verbroedering was, waarschuwde de partij tegen een overhaaste verzelfstandiging. Na de algemene verkiezingen van 1967 kwam het tot een breuk tussen Lachmon en de creoolse leider Johan Pengel, die premier was tussen 1963 en 1969. Er kwam een einde aan de 'verbroederingspolitiek' die vooral Lachmon voorstond. Politieke en etnische scheidslijnen verscherpten zich na 1969, en het land ging een turbulente periode tegemoet.

Het Hindostaanse jongetje uit Nickerie

Terwijl Harripersad in Nickerie het vanzelfsprekende respect genoot dat zijn positie als schoolhoofd afdwong, was hij in Paramaribo 'gewoon' een onderwijzer. Shanti Ramdas herinnert zich dat haar vader in Paramaribo elke vier jaar naar een andere school werd overgeplaatst en dat hun hogere kaste, die in Nickerie misschien een toevoeging was op hun toch al uitzonderlijke status, in de stad geen rol meer speelde. Het verlies van zijn aanzien drukte op hem – en op zijn huwelijk met Kamla. Hij voelde hoe zijn eigenzinnige vrouw hem steeds meer begon te ontglippen. Haar Brits-Guyanese afkomst en haar Engelse tongval gaven haar een internationale air waar andere Hindostaanse vrouwen met verwondering of afgunst naar keken. Dat ze een brahmaan was zou ze nooit vergeten. Ook niet in een omgeving als Paramaribo, waar kaste veel minder belangrijk was dan in Nickerie. Ze liet duidelijk blijken dat de familie van Harripersad – in haar ogen niet meer dan omhooggevallen landarbeiders – haar te min was. Ze verbood hem om de familie te ontvangen, en ook zijn vrienden waren in hun huis niet welkom. Paramaribo bood bovendien, anders dan Nickerie, aan Kamla mogelijkheden om haar eigen persoonlijkheid te ontwikkelen. De culturele wereld in Paramaribo bloeide en bruiste in de jaren zestig mede dankzij de inzet van de Sticusa, de organisatie die cultuur in het land bevorderde. Dichters als Shrinivási, Michaël Slory en Johanna Schouten-Elsenhout publiceerden hun bundels, nieuwe radiostations speelden muziek uit alle windhoeken en theatergezelschappen als Mamio en Thalia brachten populaire toneelstukken op de planken. De Star- en de Tower-bioscoop vertoonden Hollywoodfilms uit de jaren vijftig, en Thalia en Luxor trokken volle zalen met Bollywoodklassiekers.[3] Het was een omgeving waarin een cultuurhongerige vrouw als Kamla zich volkomen thuis voelde.

Ram Hiralal, met wie zij jaren later een relatie zou hebben, herinnert zich hoeveel indruk ze maakte op iedereen in haar omgeving: 'Een heel, heel mooie vrouw. Ik kan me heugen, als we ergens gingen, ze had geen lipstick nodig, geen poeder. Ze was van nature mooi. En in het bijzonder, wat ze nog steeds heeft; een vreselijk sexy stem.'

Kamla bewoog zich schijnbaar moeiteloos door het volle culturele leven van de stad terwijl Harripersad, toch al de meer conservatieve van de twee, tijd nodig had om zich aan te passen aan de moderne tijd en de bijbehorende mores. Tijdgenoten herinneren zich Kamla als een moderne vrouw en haar man als een ouderwetse, behoudende man. 'Eigenlijk verloor hij zijn vrouw langzamerhand,' zou Shanti Ramdas later over deze periode vertellen. 'En ja, hij vereenzaamde.'

De familie Ramdas betrok een huis in de Celinastraat. Direct naast hen woonde een creools gezin met een vader die, net als Harripersad, in het onderwijs zat. Anil raakte bevriend met het buurjongetje, Emile Echteld. Emile was een paar maanden jonger dan Anil en de twee jongens, toen zes en zeven jaar oud, sloten elkaar onmiddellijk in het hart. Emiles slaapkamer keek uit op de woonkamer en de keuken van de familie Ramdas, waardoor hij altijd wist wanneer Anil thuis was. Ze trokken dagelijks met elkaar op en ontwikkelden een speciale fluittoon waarmee ze elkaar konden roepen als de ander onverhoopt uit het zicht was. De vriendschap werd zo hecht, dat de twee jongens elkaar als broers zagen: Emile ging mee naar Hindoestaanse feesten, noemde kleine Kawita zijn zusje en Kamla 'Mommy'. Hij beschouwde de familie Ramdas als zijn tweede gezin. Wanneer zijn moeder hem op zijn kop gaf omdat hij ondeugend was geweest, riep hij: 'Jij bent mijn moeder niet, Mommy is mijn moeder,' en dreigde naar zijn 'andere moeder' te gaan, die vast en zeker liever tegen hem zou zijn.[4]

Emile was misschien wel Anils beste vriend niet alleen vanwege de nabijheid van elkaar, maar ook omdat Anil van zijn ouders verder met niemand uit de buurt mocht spelen. 'Anil had geen vrienden,' herinnerde Emile zich vele jaren later. 'Hij werd apart gehouden van de straat. Het is niet dat ze zich beter voelden dan de rest. Soms is het beter als je je kinderen een goede opvoeding wilt geven. Hij mocht niet spelen op straat. Hij mocht niet voetballen met ons. Ik vond het klote voor hem.'[5]

Emile kon zich goed voorstellen hoe eenzaam zijn buurjongen zich moest hebben gevoeld door het isolement dat aan hem werd opge-

legd. Ergens voelde hij zich misschien ook verantwoordelijk voor zijn buurjongen:

> Anil kon het […] ook begrijpen dat ik voor een rare keuze werd gesteld. Ik moest kiezen tussen hem en de rest, de meerderheid. De buurtjongens. We woonden naast elkaar, toch? Dus wanneer ik thuiskwam om mijn schoolboeken thuis te brengen, weet [sic] hij dat ik thuis ben. Dan roept hij, kom je bij me spelen? En ik weet; hij heeft geen speelkameraad. Omdat hij thuisbleef. Hij mocht niet spelen met de buurt.[6]

Emile, die zichzelf omschreef als 'de belhamel van de buurt',[7] beschermde zijn vriend, of 'broer' zoals hij hem zelf noemde, tegen de pesterijen van de grotere en sterkere jongens uit de buurt. Hij was in die positie omdat hij gold als 'de teamleider van de straat. Ook al waren er jongens ouder dan ik, ik had meer ballen dan zij. Die reputatie had ik. De schoften, de hangjongeren, de criminelen: dat waren wij.'[8] Ook later, toen de jongens ouder werden, bleef Emiles profiel als beschermheilige van zijn 'broer' intact.

Anil verwees zelf op verschillende plekken in zijn werk naar hoe vormend de vriendschap met Emile voor zijn karakter was geweest. In de eerste instantie als beschermeling van iemand die op veel vlakken zijn meerdere was:

> Ik kon maar niet begrijpen waarom Emile in alles beter was. Zijn vader was onderwijzer, de mijne ook. We woonden in dezelfde straat, in vergelijkbare huizen, en we hadden dezelfde grote voortanden in een pas gewisseld melkgebit. […] Emile kon harder rennen, mooier tekenen, sneller fietsen, hoger klimmen, luider schreeuwen, sierlijker dansen, slimmer liegen. Hij was sterker, charmanter en vrijpostiger. De spelletjes die hij bedacht waren leuker, hij won alle weddenschappen en meestal ook de vechtpartijen. Althans, hij ging ze niet zo bangelijk uit de weg als ik. Zo wees hij me onbewust steeds weer op mijn lafheid. (Ramdas 1996: 160)

Emile koesterde op zijn beurt warme herinneringen aan zijn vriendschap met Anil en zijn interpretatie van hun gedeelde jeugd liep niet

ver uiteen van wat Anil erover schreef. Reden om Anils lezing van hun vriendschap te betwisten had Emile ook niet, aangezien zijn vriend zich altijd vol genegenheid en compassie over hem uitsprak. Voor Anil, die altijd met een mengeling van minachting en bewondering schreef over fysieke kracht en lichamelijke schoonheid, leek Emile de personificatie van wat het lichaam vermocht.

De komediant

Anil had dan in elk geval één echte vriend, maar het was niet makkelijk voor hem om op te groeien tussen ouders die zich als volmaakte tegenpolen tot elkaar verhielden. In de jaren na de verhuizing naar Paramaribo rommelde en knalde het in het gezin. Volgens de oudste dochter, Shanti, was dat de reden waarom de kinderen stuk voor stuk in hun volwassen leven naar geborgenheid verlangden. Anil was daarop zeker geen uitzondering: 'Ik denk dat iedereen op zijn manier naar vrede heeft gezocht, naar rust heeft gezocht. Ik weet niet in hoeverre Anil dat heeft gevonden. Ik denk het niet.' Het beeld dat beide zussen, zowel Shanti als Kawita, van de jonge Anil hadden, was er een van een jongetje dat zijn uiterste best deed om de vrede in huis te bewaren – voornamelijk door iedereen om zich heen te laten lachen. Wanneer Anil merkte dat Shanti naar sombere liedjes luisterde, waarschijnlijk omdat ze zich vereenzelvigde met hun onderwerp, dan trad hij er onmiddellijk tegen op. 'Anil is een komediant, hè? Hij hield ervan iedereen om zich heen te laten lachen. Als je niet vrolijk was, dan maakte hij een opmerking waardoor je vreselijk in lachen uitbarstte.' Dat hij ooit somber was als kind heeft ze nooit gemerkt. Hij vermaakte de anderen 'terwijl hij zijn eigen gevoelens zo goed kon verbergen'.

In de herinnering van Kawita was hij als kind vriendelijk en beschermend. Toen zijn zusje nog een peuter was, klom hij 's ochtends vroeg in haar ledikant om met haar te spelen totdat hun ouders op waren gestaan. En later, toen Kawita een jaar of zes was en Anil elf, vermaakte hij haar door tekeningen te maken op een groot schoolbord dat bij hen in huis stond: kastelen, met poppetjes die zich langs

slingerende wegen naar het slot begaven. De band tussen de twee was sterk. '[Anil] was mijn maatje. Hij was er altijd.'

Uit de verhalen van de zussen komt het beeld naar voren van een hechte groep kinderen die elkaar proberen te steunen in een omgeving waarin ruzie en spanningen de boventoon voerden. Er zijn vage herinneringen van fysiek geweld, bijvoorbeeld van hoe Harripersad Kamla's arm hardhandig omdraaide tijdens een ruzie. Maar de mishandelingen die Kamla in haar boek beschrijft, kunnen (of willen) de kinderen zich nu niet meer herinneren.

In haar boek beschreef Kamla hoe zij, na een gewelddadige ruzie met haar man, gewond het huis verliet. Ze werd door vrienden naar het ziekenhuis gebracht en ontmoette daar een charmante arts, Nol Sitalsing. Sitalsing was al getrouwd en had een gezin met twee kinderen – één ervan is de Surinaams-Nederlandse publiciste Sheila Sitalsing. Desalniettemin ontvouwde zich na de ontmoeting een affaire. Toen Kamla eind 1969 zwanger van hem bleek te zijn, verzekerde Nol haar dat hij zijn vrouw zou verlaten. Dat deed hij niet. In plaats daarvan vertrok hij met zijn gezin om zich op Curaçao te vestigen, zijn wanhopige maîtresse en hun kind in Suriname achterlatend. Kamla was, toen ze in 1970 beviel van Sitalsings zoon Wikaash, nog steeds getrouwd met Harripersad. Het geplaagde echtpaar scheidde echter niet van elkaar. In haar boek voerde Kamla als reden daarvoor op dat haar man haar weigerde te laten gaan. 'Hij zei tegen haar: "Wanneer mensen op je beginnen te spugen, dan zal ik je laten gaan. Tot dan zul je moeten wachten."' (Sukul 211)

In werkelijkheid was de situatie een stuk complexer. Harripersad wist dat zijn vrouw zwanger was van een andere man, maar in plaats van haar met kind en al de deur te wijzen, erkende hij de baby bij geboorte als de zijne. Het zou geïnterpreteerd kunnen worden als ruimhartigheid; ze deelden een verleden samen, en Kamla was de moeder van zijn kinderen. Maar het zou natuurlijk ook kunnen duiden op het onvermogen van Harripersad om om te gaan met zijn echtgenotes ontrouw. Het kind erkennen kon ook een bedekken van de schande inhouden: zolang ze er niet over spraken, hoefde het niet te bestaan.

Wat de redenen ook waren om bij elkaar te blijven, het resulteerde er in elk geval in dat Harripersad en Kamla hun huwelijk nog een kans gaven. Wikaash kreeg bij zijn geboorte, net als Kamla's andere kinderen, de familienaam Ramdas mee.

Het lyceum

Toen Wikaash geboren werd, was Anil twaalf en begon hij aan de eerste klas van de middelbare school. Het Surinaamse onderwijssysteem bood de mogelijkheid om na de basisschool naar (in volgorde van moeilijkheidsgraad) de ulo, de mulo of naar het lyceum te gaan. Wie een academische vervolgopleiding wilde doen, koos voor dat laatste of stapelde na de mulo nog drie jaar ams (algemene middelbare school) erop. Om in te stromen in het lyceum was een bovengemiddelde score op het afsluitende examen van de basisschool nodig. Paramaribo kende in 1970, het jaar waarin Anil twaalf was geworden, één school die dit niveau aanbood; het De Miranda Lyceum in de wijk Zorg en Hoop. Het lyceum gold in die tijd als een school waar vrijgevochten, tegendraadse leerlingen van linkse snit op zaten. Anne Sastromedjo, een tijdgenoot van Anil, herinnert zich het lyceum als een vrijgevochten plek waar de leerlingen hun docenten bij de voornaam mochten aanspreken en vrijheden genoten die voor kinderen op andere middelbare scholen in Paramaribo onvoorstelbaar waren. 'Kinderen die naar het lyceum gingen waren in vergelijking met andere kinderen heel brutaal, heel vrijgevochten, heel creatief, niet per se gelovig, terwijl de rest [dat] wel was. […] Ze hadden ook betere boeken en een betere bibliotheek.' Op een bepaalde manier waren leerlingen van het lyceum, volgens Sastromedjo, 'the chosen ones'. Zij waren de kinderen die klaargestoomd werden om verder te studeren in het ontwikkelde Europa.

Het aantal scholieren in Paramaribo nam exponentieel toe, mede dankzij de grote instroom van mensen die de districten met hun vaak gebrekkige voorzieningen verlieten om hun kinderen beter onderwijs te laten volgen in de stad. Om de groei van de scholen te ondersteu-

nen, waren docenten nodig. Het land zelf had er bij lange na niet genoeg, dus werden jonge, avontuurlijk ingestelde leerkrachten uit Nederland geworven. Het jonge Groningse echtpaar Wil en Rini de Vries – zij afgestudeerd lerares Frans, hij bezig met zijn laatste jaar in de opleiding natuurkunde – reageerden in 1967 op een advertentie in het krantje van de AOb, de Algemene Onderwijsbond. In de advertentie werden leraren van allerhande disciplines opgeroepen om te solliciteren naar een baan op een van de snelgroeiende middelbare scholen in Paramaribo. Er was daar genoeg werk en iedereen sprak er Nederlands. Het was een avontuurlijke stap naar een tropisch land, zonder dat het al te spannend zou zijn. Wil en Rini slaagden allebei voor de benodigde tests en kregen een vijfjarig contract om te werken aan het lyceum in Suriname. Om zich goed voor te bereiden op de oversteek gaven zij zich vrijwillig op voor een tweede traject; een veertigtal lezingen over 'de problematiek van ontwikkelingslanden'. Elke zaterdag werd deze 'problematiek' vanuit een ander perspectief tegen het licht gehouden; demografisch, historisch, cultureel, financieel. De lezingen werden gehouden in het Tropeninstituut in Amsterdam, een plek die zichzelf begin jaren zeventig als volgt omschreef:

> De belangen van de ontwikkelingslanden staan nu voorop en het doel is uiteindelijk een rechtvaardig evenwicht te bereiken in de wereld, door overbrugging van de schrijnende tegenstellingen tussen steenrijk en straatarm. Midden in de branding van deze mentale en materiële evolutie die nog volop in gang is, staat het Koninklijk Instituut van de Tropen.[9]

Het was, kortom, een plek die de tijdgeest in elk geval ten dele reflecteerde in haar combinatie van uitgesproken idealisme en wat nu als westerse reddingsfantasieën zouden gelden.

De lezingen in het Tropeninstituut maakten grote indruk op Wil en Rini de Vries. Niet alleen omdat er van tijd tot tijd Surinaamse participanten opstonden uit het publiek om luidkeels financiële genoegdoening te eisen van de Nederlandse staat voor het leed dat de kolonie aangedaan was, maar ook omdat het pas nu tot hen door begon te dringen hoe verschillend hun nieuwe woonplek zou zijn van Neder-

land. Ze gingen naar de lezingen vol ijver en goede moed 'om ons voor te bereiden', zei Wil de Vries er later over, maar ze beseften al snel dat ze eigenlijk geen idee hadden wat hun te wachten stond aan de andere kant van de wereld. 'En maar aantekeningen maken. En mijn vader was toen al gepensioneerd. Die heeft dat allemaal uit zitten te tikken en die zei: waar beginnen jullie aan. Wat een zooitje!'

Rini de Vries begon in 1968 als natuur- en wiskundeleraar aan het De Miranda Lyceum. Twee jaar later, in 1970, was hij mentor van een brugklas waarin een Hindostaans jongetje zat dat klein van stuk was maar daardoor niet minder bijdehand: Anil Ramdas. Het kind viel hem al aan het begin van het jaar op. Tijdens een klassenuitje, bedoeld als kennismaking met de andere kinderen, haalde de twaalfjarige Anil zich de woede van een deel van de groep op de hals toen hij een religieuze discussie met zijn klasgenoten begon. 'God is een uitvinding van de mens,' zou hij, in de herinnering van Rini de Vries, stellig hebben geponeerd. Een opmerking die bij diepgelovige klasgenootjes tot grote woede leidde. Het ontaardde in een fikse ruzie waarbij 'de meiden hem haast besprongen en allemaal door elkaar gilden'. Anil, intussen, stond weliswaar alleen in zijn standpunt maar hield er desondanks strak aan vast. Het liep uit op een grote ruzie met in het midden van de commotie de aanstichter en enkeling Anil, die van geen wijken wist. Rini de Vries haalde de kinderen uit elkaar. Bedenkend dat het een mooie aanleiding was om de jongeren iets te leren over de regels van het debat, gaf hij ze een voor een de beurt om hun argumenten uiteen te zetten. Ze mochten elkaar niet onderbreken en waren verplicht om naar elkaar te luisteren. Anil kreeg als laatste het woord. Het werd een slotpleidooi waarmee de complete discussie in één klap over was. Ramdas won het geïmproviseerde debat volgens zijn docent 'met verve' en kreeg als beloning een fles cola. De discussie waarmee hij zichzelf aan de klas introduceerde leek een voorbode van wat Anil later in zijn werk zo veelvuldig aan de dag zou leggen: een tegendraadse mening uitdrukken over een gevoelig onderwerp, deze ondersteunen met een waterdichte argumentatie en zich in de nasleep daarvan – nagenoeg onvermijdelijk – de woede van een of meerdere groepen op de hals halen.

Een andere blik op het vertrouwde

Later schreef Anil over hoe 1969 voor hem een jaar van voorspoed en succes was,

> omdat ik voor het eerst de Hindoestaanse lagere school verliet en naar het lyceum in de grote stad ging. Ik kwam er in aanraking met vreemde mensen, blanke mensen met baarden en onverstaanbare accenten, die er heus niet belangeloos waren, omdat ze meestal hun dienstplicht in Nederland ontliepen door in de West de zwarte kindjes te onderwijzen. Maar dat gaf niks, omdat ik gefascineerd luisterde naar hun verhalen. Niet over Nederland, want daar spraken ze met geen woord over. Welnee, hun verhalen gingen over Suriname, over de machtige *soela's* die ze in het verre binnenland hadden gezien, de enorme kankantri's, de mangrovebossen langs de oevers van de stille zwarte rivier, de knalrode bloemen tussen gifgroene bladeren, de reusachtige schildpadden, de vraatzuchtige piranha's, de dorpen van de indianen en de bosnegers langs korte witte strandjes, de bergen van graniet. […] Die flonkerende blauwe ogen waarmee deze verhalen werden verteld koesterden een onschuldige liefde voor het land waar ik vertederd van raakte. (Ramdas 2017: 172-173)

Het was alsof hij toen, als tiener, voor het eerst in de blik van de ander de schoonheid van het vertrouwde ontdekte. Het zou leiden naar een waardering voor dat vervreemdende perspectief: de blik van buitenaf, die hij meenam in een aanzienlijk deel van zijn werk. Belangrijk is wel om op te merken dat de manier van kijken waarin Anil en andere kinderen van zijn generatie werden onderwezen, uitgesproken eurocentrisch was. Ten eerste bestond het lerarenapparaat voor een deel uit Nederlanders. Zij waren opgeleid in Nederland en namen (soms onbedoeld) de methoden en zienswijzen uit het koloniserende vaderland mee. Daarin stonden ook de grote Nederlandse boeken en hun schrijvers centraal, als lichtend baken aan de horizon van ontwikkeling. Suriname stond weliswaar aan de vooravond van de onafhankelijkheid, waarna het volledig uitdragen van de 'eigen' cultuur en kunst, en het eren en herinneren van de eigen grote helden en vogue zou

worden, maar in de voor Anil vormende jaren '69 en '70 waren het vooralsnog de grote Nederlandse schrijvers aan wie hij zich leerde optrekken – en in wier voetsporen hij wilde treden. 'Ik schreef me in voor Nederlands, omdat ik graag schrijver wilde worden,' vertelde hij. 'De jungle uit *De Scheepsjongens van Bontekoe* leek veel echter dan de jungle die ik om me heen zag. Op het lyceum las ik *Nooit meer slapen*, van Hermans. […] Het is een beetje gênant, maar uit het misverstand dat Hermans geograaf was én omdat er al zoveel mensen uit Suriname Nederlands gingen studeren, heb ik op het laatste moment gekozen voor sociale geografie in Amsterdam.'[10]

De jonge Anil was een ijverig en serieus kind dat goede cijfers haalde. Rini de Vries, die hem alleen in de eerste klas lesgaf, keek er dan ook van op toen hij het jaar erop bij de rapportvergaderingen hoorde dat Anil zou blijven zitten in de tweede klas. Hij kon het zich niet voorstellen dat zo een pientere leerling al in het tweede jaar doubleerde. Toen hij Anil, daags na de vergadering, tegenkwam in de hal van de school, sprak hij hem aan: 'Ik zeg, wat is er hier gebeurd met jou? Wat heb je gedaan? Nou, toen barstte hij in huilen uit.'

De ontmoeting maakte schijnbaar ook veel indruk op Anil zelf, want later zou hij aan Brandie de Vries, de dochter van zijn oudleraar, in een e-mail schrijven: 'Maar ik herinner me dat in het tweede jaar, toen de rapporten waren ingevuld en bleek dat ik was blijven zitten, meneer de Vries naar mij toekwam en zei: "Anil, wat heb je gedaan?" En toen barstte ik in huilen uit. Voor het eerst en voor het laatst op de Middelbare School. Hij kon toen niet weten dat mijn ouders in dat jaar zijn gaan scheiden, met alle drama van dien.'[11]

1970: echtscheiding

Na de geboorte van haar buitenechtelijke kind bleven Harripersad en Kamla nog even bij elkaar. Volgens de kinderen was dat vooral omdat de affaire met Nol Sitalsing niet uitpakte zoals Kamla had gehoopt. Kawita: 'Ze had gedacht dat die man zijn vrouw zou verlaten om voor haar te kiezen, maar dat heeft hij dus niet gedaan. Dus toen heeft in

eerste instantie mijn vader dat kind erkend. Hij heet nog steeds Ramdas. Maar ja, op een gegeven moment waren er zoveel verwijten en zoveel gedoe, en toen is mijn moeder weggegaan.' Wat wellicht meespeelde bij de beslissing voor Harripersad om alsnog te scheiden, was dat de geruchten rondom zijn vrouw hardnekkig bleven bestaan: het zong rond dat ze, wanneer Harripersad naar zijn werk was, in hun huis andere mannen ontving. Kamla bleek ontembaar in haar zucht naar vrijheid, en Harripersad liep daarbij hopeloos tegen zijn eigen conservatieve grenzen aan. 'Er was heel veel ruzie,' beaamde Kawita jaren later. 'Heel veel gedoe.' De scheiding moet, hoe pijnlijk ook, ergens voor alle leden van het gezin als een opluchting hebben gevoeld.

Na de echtscheiding viel hun familie uiteen. Kawita, Shanti en Raj bleven bij hun vader, Anil ging met zijn moeder mee zodat hij haar kon helpen met de baby. Terwijl Harripersad zich wrokkig terugtrok in verwijten en aantijgingen – en zich daarbij ook niet inhield tegenover zijn kinderen – diende Anil als 'een brug tussen beide partijen'.[12] Hij was pas dertien, maar probeerde zo goed en kwaad als het ging de vrede tussen zijn ruziënde ouders te bewaken.

Zijn vriend Emile was er getuige van hoe de scheiding het gezin uit elkaar sloeg. 'Het was moeilijk voor Anil. Voor ons allemaal, om te zien hoe je gezin uit elkaar gerukt wordt.' De jongens bleven de beste vrienden, ook toen Kamla met haar twee zoons verhuisde. Emile, schreef Ramdas later, was 'volledig opgenomen in mijn familie, als een soort vijfde kind'. (Ramdas 1996: 160) Zijn vriendschap met Emile betekende voor Anil ongetwijfeld een baken van vertrouwelijkheid in een tijd waarin alles om hem heen in hoog tempo veranderde.

Al snel na de scheiding werd Kamla opnieuw verliefd. Dit keer op een oude kennis, Ram Hiralal. Hiralal genoot enig aanzien in de gemeenschap vanwege zijn rol als hoofd van de accountancyafdeling van het succesvolle warenhuis Kersten. Hij gold als een sociaal bewogen man die hielp met de hervorming van een jongerenbeweging en die in het verleden directeur van een weeshuis was geweest. Kamla had zijn hulp al ingeroepen toen ze met haar twee weken oude baby Wikaash

besefte dat diens vader geenszins van plan was om zijn vrouw voor haar en haar kind te verlaten. Hiralal, gevoelig voor haar nood – en wellicht ook voor haar schoonheid –, hielp haar woonruimte te vinden. Van een romantische relatie was toen echter nog geen sprake geweest. Hiralal was immers ook getrouwd en had twee kleine kinderen. Maar toen Kamla een klein jaar later definitief van Harripersad scheidde, veranderde hun relatie al snel van aard. Weer wist Kamla haar weg naar Hiralal te vinden, waarschijnlijk in het besef dat hij niet alleen met haar zou meevoelen maar ook in een positie was om haar financieel te helpen. Ze had een huis betrokken in het mooie Beniespark, een modern woonproject waar veel Hindostanen woonden,[13] maar ze liep achter op de betalingen. Nu ze van Harripersad was gescheiden had ze grote moeite om de maandelijkse huur te voldoen. Hiralal, die de accountant was van het Beniesparkproject, pakte haar dossier op en betaalde persoonlijk haar achterstand.[14] Nu Kamla vrij was, viel Hiralal definitief voor haar. Ze trokken niet bij elkaar in, maar hij bezocht haar en de kinderen elke dag.

Het moet voor Anil een bewogen periode zijn geweest. Alles wat hij kende, werd door de echtscheiding op zijn kop gezet. Nieuwe kinderen werden geboren, een andere vaderfiguur deed zijn intrede. Desalniettemin bleef Anil een voorbeeldige zoon en broer: beleefd, behulpzaam en geïnteresseerd, alsof hij zich had voorgenomen om degene te zijn op wie iedereen aan kon nu alles uit elkaar viel. Hij hielp zijn moeder met de baby en met het huishouden. Als er geen geld voor boodschappen was, fietste hij van de ene kant van de stad, waar hij met zijn moeder woonde, naar de andere kant, waar de buurt van zijn vader was. Daar haalde hij bij de Chinese winkelier waar zijn vader een rekening had boodschappen voor het gezin van zijn moeder en liet deze bijschrijven op zijn vaders rekening. Het moet Harripersad zijn opgevallen dat er met enige regelmaat artikelen op zijn rekening verschenen die hij zelf niet had gekocht en die hij ook niet nodig had, zoals luiers en babyvoeding. Hij liet het echter gebeuren, wat wellicht kan worden opgevat als een teken dat hij zich, ondanks de ruzies en het overspel, toch een beetje verantwoordelijk voelde

voor zijn ex-vrouw en haar nieuwe gezin.[15] Ook Kamla, die in haar boek later zo uitgesproken negatief sprak over Harripersad, bleef haar ex verzorgen wanneer hij dat nodig had. Ram Hiralal herinnerde zich hoe Harripersad, als hij ziek was, naar het huis van Kamla kwam waar hij op de bank lag en zij ervoor zorgde dat hij eten kreeg. Als hij zich beter voelde, ging hij weer naar zijn eigen huis.

Midden in die bij vlagen onoverzichtelijke en onvoorspelbare wereld vond Anil stilte en rust in de bibliotheek van het Cultureel Centrum Suriname. Het waren niet alleen de boeken die hij er leende en waarin hij zich kon verliezen. Het was ook de fysieke aanwezigheid van de plek die hem de rust bracht waaraan het hem in zijn bewogen jeugd zo ontbrak:

> Als kind had ik het Cultureel Centrum Suriname (CCS) ervaren als een oord van beschaving. Er stond een glanzende vleugel op het podium van de gehoorzaal. De bibliotheek was weldadig koel en stil, de lichtval was schemerig en gerieflijk. Vol bewondering staarde ik naar de lichtgekleurde meisjes die trots voorbijliepen naar de balletschool. Onalledaagse geluiden klonken uit de muziekschool, geluiden van deftigheid en distinctie: tonen van dwarsfluit, snaren van de harp. Er was een atelier voor schilders en beeldhouwers.

In de beschrijving van het centrum echoot ontegenzeggelijk het verre Europa door. Tegelijkertijd was Suriname, vlak buiten de muren van het gebouw, wel degelijk onmiskenbaar aanwezig.

> Op het terrein stonden schaduwrijke bomen, die na de kleine regentijd roze en witte bloemen droegen die 'officierskwastjes' heetten en na een paar weken naar beneden dwarrelden, waardoor je letterlijk over bloemen liep als je dit paradijsje binnenging, midden in de rumoerigheid en de schroeiende hitte van Paramaribo. (Ramdas 1995: 48)

Het is een beschrijving vol heimwee naar een wereld die niet meer bestaat (het CCS is inmiddels een vervallen centrum dat bij lange na

niet meer het elan heeft van de jaren zeventig), maar met de kennis dat Anil er kwam tijdens die bewogen jaren kun je er eenvoudig ook een andere laag in zien: heimwee naar een tastbare plek waar hij zich kon terugtrekken en zich voor even ongezien kon wanen. Het verlangen naar een plek waar hij zich alleen aan de schone kunsten kon wijden en het lelijke van de buitenwereld met een eenvoudig dichttrekken van de deur kon buitensluiten.

Achter de oprichting van het CCS zat een voor het culturele leven van Suriname belangrijke stichting; de Sticusa. Zij richtten zich middels het CCS op een breed cultureel veld in de Surinaamse hoofdstad, van toneel- en muziekvoorstellingen tot lezingen en kunsttentoonstellingen, en zetten zich bovendien in voor de bevordering van Surinaamse literatuur in Nederland, bijvoorbeeld door schrijvers als Dobru en Shrinivási op tournee te sturen. Tegelijkertijd stond in de missie van cultuurbevordering Nederland altijd en als vanzelfsprekend centraal. Het werd betaald 'van Hollander-geld' en had daardoor onvermijdelijk 'een Hollands hoofd-accent'. (Helman 427) Met het CCS en andere activiteiten had de Sticusa verregaande invloed op de culturele ontwikkeling van Surinamers. Het was een vorm van cultuurexport die vooral gehoor vond bij de elite van Paramaribo, die sowieso al sterk op Nederland georiënteerd was.[16] De behoeften van Suriname aan andersoortige, minder eurocentrische, perspectieven werden lang niet altijd erkend. Een veelgehoorde opmerking was dat de Surinamers weinig in te brengen hadden in de selectie van uitgenodigde kunstenaars, maar dat van de Nederlandse kant een schrijver eenvoudig een beroep kon doen op de Sticusa – zelfs als hij of zij 'gewoon' zin had in een tropisch reisje. Het bekendste, of in Suriname: het beruchtste, resultaat van een literaire uitwisseling met de Nederlandse literatuur is misschien wel die met W.F. Hermans. Zijn ervaring in Suriname resulteerde in de publicatie van *De laatste resten tropisch Nederland* (1969). Tot grote verontwaardiging van veel Surinamers kwamen Suriname en de Sticusa er in het boek niet al te best vanaf. Hun woede werd misschien deels gevoed doordat Hermans in hun ogen misschien zo'n schrijver was die eenvoudig vanuit zijn contacten in

Amsterdam een beroep kon doen op een mooie reis. Een reis die het Surinaamse bestuur liever voorbehield aan een schrijver of kunstenaar die voor de kolonie relevanter was. De Surinaamse wensen werden gepasseerd door de Nederlandse, met als gevolg een boek als dat van Hermans. Het is ook niet verwonderlijk dat het Hermans maar al te duidelijk werd dat er in Suriname niet per se naar hem was uitgekeken: 'Opmerkelijk is wel dat geen enkele Surinaamse radio-omroep geprobeerd heeft me te interviewen,' schreef hij in *De laatste resten tropisch Nederland*. 'Journalisten trouwens ook niet, al hebben de kranten wel over mijn lezingen geschreven. Is dat profiteren van ontwikkelingshulp […]. STICUSA en dus de nederlandse [sic] belastingbetaler zendt een "zeer prominent Nederland Schrijver" over de oceaan, kosten noch moeite gespaard. De officiële instanties accepteren zijn diensten gretig, maar zonder levenskunst.' (Hermans 77)

Het was illustratief voor de dubbelzinnige manier waarop Suriname zich tot Nederland verhield. Enerzijds was er de bewondering voor de hoge, westerse cultuur waarnaar een Surinaamse intellectueel van kinds af aan leerde te reiken. Anderzijds stond men argwanend tegenover elk Nederlands initiatief, omdat daarin altijd het gevaar van een neokoloniale houding school. En onder die twee houdingen lag altijd ook de onmogelijke vergelijking tussen een land dat nog in opbouw was, en het verre, rijke Westen waar men zo op probeerde te lijken. Een opvallend voorbeeld is de beschrijving van het CCS door Anil, vergeleken met die van W.F. Hermans. Terwijl in de ogen van Anil het CCS 'een oord van beschaving' was, met 'een glanzende vleugel' en een bibliotheek die 'weldadig koel en stil' was, 'de lichtval schemerig en gerieflijk', oftewel: hoe alles in het CCS vol was van 'deftigheid en distinctie' (Ramdas 1995: 48), zag W.F. Hermans dezelfde plek in dezelfde tijd heel anders:

> Het Cultureel Centrum blijkt een complex van barakken aan de Gravenstraat te wezen. […] Maar successievelijk wordt de Gravenstraat sjofeler en hij eindigt vrijwel in een landelijke achterbuurt, die ter hoogte van de [sic] Cultureel Centrum al begonnen is. Het Centrum is matig netjes on-

> derhouden. Het bestaat uit een kantoor, een bibliotheek, een klein gehoorzaaltje, een grotere, zeer armzalige gehoorzaal waar ook films kunnen worden vertoond, een zaaltje waar balletlessen worden gegeven en een ander zaaltje waar Nola Hatterman schilderlessen geeft aan lieve zwarte kinderen die verlegen opkijken van hun werk. De schamelheid van alles, in verbinding met de aandoenlijke ijver die hier ten toon gespreid wordt, is vertederend. (Hermans 15)

Hermans moet zijn observatie ongeveer in 1968 hebben opgetekend. Anil bezocht het CCS enkele jaren later. Hij volgde er geen tekenlessen, maar was er altijd te vinden om boeken te lezen. Een van die boeken nam hij mee naar huis, en hij leverde het niet meer in. Jan Wolkers' *Serpentina's petticoat* zou tot aan Anils dood in zijn persoonlijke bibliotheek staan.[17] Het boek draagt de stempel 'bibliotheek CCS Paramaribo – filiaal molenpad' en heeft een handgeschreven aantekening '71/4' wat wellicht wijst op de datum waarop het in de bibliotheek is opgenomen. Anil heeft er later met pen zijn naam in gezet – waarmee hij zich het boek toe-eigende. Een handvol moeilijke woorden is met potlood onderstreept: 'cohabiteert', 'atalanta's', 'silhouet'. Op één plek verbeterde hij een taal- of tikfout ('te gruwelijkheid' werd 'de gruwelijkheid'). Bij het doorbladeren van dit boek, meegenomen, gepikt misschien, uit het CCS, met aantekeningen en onderstrepingen, ontstaat het beeld van een jonge schrijver die zijn pen scherpt aan teksten van iconische auteurs. Hij was een van de 'lieve zwarte kindjes' die met zijn 'aandoenlijke ijver' bij een schrijver als Hermans vertedering op zou wekken. Vertedering is echter heel iets anders dan wat een leerling als Anil zocht. Zijn ambitie, en met hem de ambitie van de meeste van die ijverige kinderen die Hermans bevoogdend beschreef, was om ten eerste gelijkwaardig te zijn aan dat zo bewonderde Westen. En om dit vervolgens te ontstijgen. De woorden van Hermans voorspelden echter al, en passant, hoe moeilijk het zou zijn om te ontsnappen aan het perspectief van de Nederlander, aan de blik van de ander. Interessant is het in dat opzicht dan ook dat Anil later zou schrijven hoe *De laatste resten tropisch Nederland* hem aanvankelijk een nieuw perspectief op Suriname had geboden, maar

dat hij bij herlezing toen hij in Nederland woonde, bedacht dat Hermans wel een erg kortzichtig standpunt had ingenomen. De oudere Anil vond inmiddels dat Hermans, verplicht door zijn positie als schrijver, minder gemakzuchtig en dus meer betrokken had moeten zijn. 'Hermans heeft zich in Suriname laten chanteren door *the white man's burden*,' schreef Anil in 1993 in *De Groene Amsterdammer*. En hij citeerde Hermans: 'Alle, maar dan ook alle noden en gebreken van het land zijn een gevolg van kolonialisme. Die stelling is moeilijk tegen te spreken want inderdaad, zonder kolonialisme zou de hele natie feitelijk nooit hebben bestaan.' Maar nu Suriname eenmaal bestond, concludeerde Anil, had het volk recht op 'kritiek en commentaar'. (Ramdas 1993b)

Paramaribo staat in brand

Suriname was in de eerste helft van de jaren zeventig in de greep van de mogelijkheid van zelfstandigheid. Onder de creoolse bevolking leefde een groot verlangen te breken met het verleden van slavernij en onderdrukking en zich los te maken van het juk van het kolonialisme. Een eigen, onafhankelijk land dat vrij was van de bemoeienis van Nederland was een vanzelfsprekende stap in de ontwikkeling naar zelfbeschikking én naar zwart zelfvertrouwen. Het leidde tot spanningen met die andere grote etnische groep, de Hindostanen, die het creoolse verlangen naar onafhankelijkheid verdacht vonden. Wilden zij immers niet alleen maar zo snel mogelijk onafhankelijk worden zodat zij de beste baantjes onder elkaar konden verdelen? Veel Hindostanen waren bang dat als het land op dat moment zelfstandig zou worden, de touwtjes als vanzelf in handen zouden geraken van de Afro-Surinamers. Zij bezetten immers nog steeds het merendeel van de belangrijke posities, zowel politiek als cultureel. Critici van een overhaaste zelfstandigheid wezen, niet onterecht, op de gevaren van zelfbeschikking wanneer een land nog niet voldoende bestuurlijke ervaring had. Elke discussie werd echter gevoerd vanuit een basis van etniciteit en culturele identiteit die de gesprekken verder compliceerde.

Als dertienjarige had Anil niet overdreven veel oog voor de grote politieke spanningen in het land, maar des te meer – zoals de meeste adolescenten – voor zijn directe omgeving van leeftijdsgenoten, en zijn plek daarin. Hij begon in de eerste jaren van het nieuwe decennium te wennen aan de nieuwe thuissituatie. Hij kon goed opschieten met zijn stiefvader, Ram Hiralal, en was gek op zijn babybroertje Wikaash. Na het tweede jaar op het lyceum opnieuw te hebben gedaan, herpakte hij zich en concentreerde zich meer op de lessen – en op de meisjes. In een interview met Stephan Sanders en Arie Boomsma stelt Anil dat de fundamentele onzekerheid waaraan hij zijn hele leven lang zei te hebben geleden, ontsproten was aan zijn geringe lengte en zijn smalle, breekbare lichaamsbouw. Van kinds af aan was hij zich er bewust van de kleinste jongen van de groep te zijn, de jongen met de smalste schouders die talent had voor voetballen noch vechten. Wat hij wél kon, en daarom hartstochtelijk omarmde, was praten, grapjes maken en zich aanleren om op de andere jongens, tegen wie hij heimelijk opkeek en voor wie hij bang was, neer te kijken. Dat neerkijken gebeurde vrij letterlijk; terwijl de andere jongens elkaar uitdaagden tijdens dagelijkse voetbalwedstrijden, klom Anil in een boom, zo hoog hij kon, en bleef daar zitten, de wereld van een afstand observerend, feitelijk op de anderen neerziend.

Intussen vond Anils moeder steeds meer haar plek als zelfstandige vrouw in Paramaribo. Haar relatie met Ram Hiralal bood haar enerzijds zekerheid, omdat ze wist dat hij haar financieel kon steunen als ze dat wilde. Anderzijds woonden ze niet samen, waardoor ze van een vrijheid genoot die ze nooit had gekend omdat ze op haar vijftiende al was uitgehuwelijkt aan Harripersad. Kamla's ambities lieten zich niet langer beteugelen en in Hiralal leek ze de ideale partner te hebben gevonden. Hij liet haar vrij om zich te ontwikkelen, genoot van haar eigenzinnige en moderne wereldbeeld en nam haar mee op zijn werkreizen naar Europa en Amerika. Kamla was een uitgesproken ambitieuze vrouw, volgens Hiralal: 'Zij was vooruitstrevend. Ze wilde iets worden in de maatschappij.' En dus legde ze uit eigen beweging contacten met een distributeur van Indiase films in Guyana om populaire

films in Nickerie te distribueren. Toen dit een succes was, nam ze ook de filmdistributie in Paramaribo op zich. Ook opende ze een reclamebureautje dat advertenties opnam voor bedrijven om deze vervolgens te laten uitzenden op de radio. Haar stem – donker, zwoel en met een opvallend Brits accent – onderscheidde haar van andere radio-omroepers, en de opdrachten stroomden binnen. Hiralal geloofde sterk in haar potentie en liet een studio bij haar huis aanbouwen, zodat ze ter plekke haar werk kon doen. Haar bekendheid groeide, en al snel werd ze een veelgevraagd omroepster, zowel op de radio als op de televisie. 'Zij was het type dat gewoon met de moderne tijd meeging,' zei Hiralal er later over. 'Ze heeft geweldige talenten.' Al snel streefde ze haar partner voorbij met wat ze maandelijks verdiende: 'Ik kan me heugen dat ze bijna 10.000 verdiende, Surinaams[e guldens], en ik verdiende nog geen 5000. Maar gevolg was dat ze een gat in haar hand had.' Zo snel als Kamla haar geld verdiende, zo snel gaf ze het ook uit. Ze leefde op stand, met een schoonmaakster en een kokkin. Eindelijk kon ze zijn wie ze was, en volledig loslaten wat ze níet was; een huisvrouw en een moeder die dag na dag in de pannen stond te roeren. 'Ik heb nooit gezien hoe mijn moeder kookte,' zou Shanti Ramdas later zeggen. Niet alleen moest zij later van anderen leren koken, omdat haar moeder het zelf nooit deed. Ook, en tragischer nog, kon ze zich niet herinneren hoe het eten van haar eigen moeder smaakte.

Zo ontwikkelde Kamla zich tot de persoon die ze altijd al had willen zijn: een bewonderde bekendheid die haar eigen geld verdiende en niet afhankelijk was van de grillen van haar man. Nu de ouderlijke ruzies verleden tijd waren, verbeterde de sfeer in huis aanzienlijk. Uit de herinneringen van de kinderen aan die periode spreekt naast veel spanning vooral ook prestatiedrang en energie. Harripersad had de nadruk in de opvoeding sterk op studie en schoolprestaties gelegd. Dankzij Kamla's Guyanese afkomst werden de kinderen feitelijk tweetalig opgevoed, of viertalig, als je het Sranantongo en Sarnami meetelde bij het Engels dat ze thuis spraken en het Nederlands dat de officiële taal op school was. Maar er was vooral ook een grote en vanzelfsprekende plaats voor cultuur: de kinderen lazen Engelse litera-

tuur en er werd veel naar muziek geluisterd én muziek gemaakt. Shanti kon prachtig zingen en Anil speelde niet onverdienstelijk piano en gitaar. Op latere leeftijd zou hij in Nederland ook nog op accordeonles gaan. Maar vooral was er altijd de film, en dan met name Indiase cinema, Bollywood, dankzij de werkzaamheden van Kamla in de filmdistributie. In haar werkkamer bevond zich een kluis waarin de filmrollen, direct nadat ze aankwamen uit India, werden opgeborgen. Ze waren nog ongecensureerd en het was de verantwoordelijkheid van de distributeur, Kamla dus, om ongewenste scènes eruit te knippen. In de praktijk betekende dat: kusscènes en andere beelden die als erotisch bestempeld konden worden. Voor Anil en zijn beste vriend Emile was het een spannende onderneming om natuurlijk juist die beelden te vinden. Als jongens van dertien, veertien jaar waren er weinig dingen opwindender dan verboden erotische beelden. Emile:

> Als wij na school thuiskwamen, gingen wij spelen en dan gingen wij stiekem in de kluis. […] Dan gingen we daar kijken. […] Die scènes, die er uitgeknipt werden, die werden niet weggegooid. We wisten waar die dingen gezet werden. En daar gingen we dan [stiekem] naar kijken. En dan hoor je soms dat je geroepen werd: 'Hee Anil, Emile, wat doen jullie?' 'We zijn aan het spelen!' En dan ging je heel zachtjes die deur weer dicht doen en die piepte dan. En dan via de achterkant gewoon doen alsof we buiten aan het spelen waren.[18]

Het is niet moeilijk voor te stellen dat hier Anils liefde voor cinema begonnen is. 'In de herinnering aan mijn jeugd zit ik altijd in de bioscoop,' schreef hij er zelf over. (Ramdas 2017: 109) Ook zijn zusje Kawita herinnert het zich op die manier:

> De bioscoop was onze oppas. Als we zomervakantie hadden, haalde de loopjongen ons op en zette ons af bij de bioscoop. Er was dan een matineevoorstelling en dan bleven we daar. We keken naar de film of we renden rond in de zaal, want ja, zoveel anderen waren er ook niet. En dan bleven we daar tot de show van half twee begon, en dan werden we tegen vier uur opgehaald.

Intussen zette Kamla, samen met Ram Hiralal, het ene na het andere succesvolle project op. Hiralal had goede connecties en veel invloed op de juiste plekken en Kamla's bekendheid gaf extra glans aan de plannen die ze samen bedachten. Ze groeiden uit tot een gerenommeerd stel in de Hindostaanse gemeenschap van Paramaribo en organiseerden samen belangrijke culturele evenementen. Omdat Hiralal bijvoorbeeld voorzitter was van de viering van honderd jaar Hindostaanse immigratie, kon hij bewerkstelligen dat er in het jubileumjaar 1973 zes maanden lang dagelijks een radioprogramma, en zes maanden lang wekelijks een televisieprogramma werd uitgezonden – verzorgd door Ram en Kamla. Ze haalden samen zangers en danseressen uit Guyana en Trinidad en verzorgden een uitgebreid programma voor warenhuis Kersten waarbij op elke etage een verbeelding van de Hindostaanse migratie werd vormgegeven. In hotel Krasnapolsky organiseerden ze een avond ter ere van Hindostaanse ouderen waarbij mensen die honderd jaar oud waren in het zonnetje werden gezet, en waarvoor de hele Hindostaanse beau monde uitliep. Later openden ze een boetiek in Kersten en ontwierp Kamla de kleding van Pim de la Parra's succesfilm *Wan Pipel*.[19] Hun latrelatie leidde in 1974, vier jaar nadat ze officieel een stel waren, tot de geboorte van weer een nieuw zusje voor Anil: Wandana.

Pedant en betrokken

Het was de tijd van de vrije liefde, paarse en gebloemde broeken, mannen met lange haren.[20] De seksuele revolutie had zijn intrede gedaan in de Surinaamse gemeenschap en vooral onder de docenten en leerlingen van het lyceum heerste de sfeer van *peace*, *love and happiness*. Zwarte muzikanten als Jimi Hendrix waren ook in Suriname populair onder de jongeren en naar creolen werd door Hindostaanse jongeren enorm opgekeken. Gelukkig had Anil zijn 'broer' Emile, die hem hielp om de zo noodzakelijke stijl aan te leren waarmee zwarte jongens zich schijnbaar moeiteloos door Paramaribo bewogen.

Als Anil een schoolfeest had, schakelde hij de hulp van zijn vriend in om indruk te maken op de meisjes. Volgens zijn zusje Kawita was dat met kennelijk succes:

> [Er was] een groot feest bovenin wat nu de Hakrin bank is. Ik weet nog dat Anil toen maanden van tevoren zat te zeuren aan mijn moeders hoofd dat hij een witte broek wilde aandoen en een witte coltrui. […] En [ik herinner me] dat hij dan in zijn witte broek en coltrui naar dat feest ging en van tevoren de dansinstructies van Emile kreeg. Ja, Hindoestanen waren helemaal niet cool of hip. De Creolen waren de hippe, charmante en populaire jongens en meisjes. Dus Emile en hij waren dan de dansjes aan het uitproberen. Emile liet hem dan zien hoe je op Tom Jones danste, die was toen heel populair. En slowen [langzaam dansen, KA] hoefde hij niet te leren, dat ging heel natuurlijk.

Anil, Kawita en Emile vormden van kinds af aan een hechte groep; ze trokken samen op om kattenkwaad uit te halen of gewoon spelletjes te spelen op het erf. Toen Emile en Anil tieners waren, lieten ze het kleine zusje steeds vaker achter zodat ze stiekem met z'n tweeën sigaretjes konden roken achter de heg. Anil had het, in de perceptie van zijn zussen, erg naar zijn zin op school. Hij voerde in gezelschap het hoogste woord, nam in de klas de leiding en was zo rap van tong dat weinigen het in een discussie van hem wonnen. Hij was, kortom, heel populair. Shanti: 'Bij meisjes ook, ja. Hij ging vaak met meisjes die hij leuk vond, [en dan] zei hij: "Mag ik je hand even zien?" En dan zat hij zo naar die hand te kijken [en dan zei hij]: "Je bent dit en je bent dat." En dan zei dat meisje: "Oh, is dat waar?" "Ik weet het niet, maar het was wel leuk om je hand vast te houden."'

Zijn stiefvader herinnerde zich hem als een gangmaker én als iemand die zich op school heel natuurlijk de rol van de leider toeeigende. Al vanaf dat Anil klein was merkte Hiralal dat zijn stiefzoon 'iets wilde bereiken in zijn leven'. Zijn karakter had daarbij iets extreems, vond hij. Waar andere kinderen nog wel mee wilden praten of buigen met de opinie van anderen, hield Anil altijd zijn poot stijf als hij het er niet mee eens was. 'Als hem iets niet beviel, dan zei hij nee, dat kan niet zo. Dat was Anil als kleine jongen al. [Hij had] nog geen vwo-diploma, en toen was hij al zo.'

Uit de anekdotes van zijn nabije omgeving komt het beeld naar voren van een bijdehand mannetje dat hoog van de toren kon blazen en daarbij soms zijn plek niet kende. Tegelijkertijd was altijd duidelijk dat het juist Anil was die voor anderen zorgde. Opgroeiend in een huishouden waarin spanningen en ruzies aan de orde van de dag waren, probeerde hij van kleins af aan al de communicatie tussen zijn ouders te versoepelen. Na de scheiding hielp hij zijn moeder met de twee kleine kindjes die ze van andere vaders dan de zijne had gekregen en probeerde intussen zijn zussen op te vrolijken als hij merkte dat de rommelige thuissituatie op ze begon te drukken. Er leek van meet af aan een tegenstrijdigheid in zijn karakter te bestaan. Het was een dualiteit waarover hij later schreef:

> Ik weet nog dat toen je jong was er al twee zielen in je huisden die streden om voorrang. Aan de ene kant was er de kleine pedante, zelfingenomen, verwaande kwast, die alleen aan zichzelf dacht, aan zijn eigen bloei, zijn eigen virtuositeit, zijn eigen genot en vervolmaking. Aan de andere kant was er de sociaal bewogen revolutionair, die opkwam voor de armen en de onderdrukten in de wereld, die elke vorm van onrecht wilde bestrijden en die bereid was daar grote offers voor te brengen, zoals het uitlezen van de boekjes van Lenin.[21] Het is eigenlijk nooit anders geworden, die twee zielen zijn blijven strijden. (Ramdas 2017: 23)

'Ze willen altijd de Hindostaan tergen!'

Anils betrokkenheid beperkte zich niet tot zijn directe omgeving. Hij begon meer en meer oog te krijgen voor de politieke onrust in laatkoloniaal Suriname. Daar was in 1973 ook moeilijk aan te ontkomen, zelfs voor kinderen en tieners van Anils leeftijd, want het land trilde op zijn grondvesten van de onderlinge spanning. Een paar jaar eerder, in 1969, was voor het eerst in de geschiedenis een Hindostaanse partij (de VHP) als grootste partij uit de verkiezingen gekomen. Afro-Surinamers vreesden al een dominante Hindostaanse cultuur door het overweldigende geboorteoverschot in die groep. Nu bleek dat ze niet alleen demografisch en economisch gevaar liepen overschaduwd te

worden, maar dat ze ook politiek het overwicht dreigden te verliezen, nam de haat jegens de Hindostanen zienderogen toe. De voorman van de VHP, Jagernath Lachmon, besefte dat hij weliswaar de verkiezingen gewonnen had, maar dat het moeilijk regeren was over een land dat zo extreem verdeeld was. Hij besloot de ministeries daarom gelijkelijk te verdelen onder zijn eigen gelederen en die van de creoolse PNP, waarschijnlijk omdat, zoals de historicus Hans Ramsoedh het beschreef: 'hij de Surinaamse politiek in die periode zag als een creools politiek mijnenveld waarbij hij alleen kon overleven met een sterke creoolse politieke bondgenoot die het creoolse proletariaat in toom kon houden'. (Ramsoedh 2018: 115) In plaats van zelf minister-president te worden, liet Lachmon die positie over aan de Afro-Surinaamse Jules Sedney van de PNP.

Ondanks de omzichtigheid waarmee de nieuwe regering werd samengesteld, bleef het wantrouwen tussen de bevolkingsgroepen in stand. Premier Jules Sedney werd door creoolse Surinamers als loopjongen van de Hindostanen beschouwd – wat hem in de volksmond de bijnaam 'bobo Sjuul' (sufferdje Sjuul) opleverde. Toen de regering kort na haar instelling het Hindoestaanse feest Holi-Phagwa en het islamitische Suikerfeest tot nationale feestdagen verhief en daartoe tweede paasdag en tweede pinksterdag introk, was de verontwaardiging onder de overwegend christelijke Afro-Surinamers groot. De beslissing werd door velen van hen geïnterpreteerd als een teken van culturele dominantie en beschouwd als een veeg teken aan de wand dat de Hindostaanse dominantie niet lang meer op zich zou laten wachten.

Naast het etnische gekonkel over feestdagen, was het heetste politieke hangijzer de eventuele onafhankelijkheid van Nederland. De Hindostaanse VHP nam een uitgesproken antionafhankelijk standpunt in; zij was van mening dat Suriname zich niet door Nederland moest laten dwingen om op eigen benen te staan. Onafhankelijkheid was het uiteindelijke doel, was de overtuiging van veel Hindostanen, maar nu nog niet. De creolen die zich niet konden vinden in de gematigde houding die gericht was op samenwerking met Hindostanen, verenig-

den zich steeds vaker in organisaties die het zwarte bewustzijn centraal stelden. Tussen 1970 en 1973, de jaren na de Hindostaanse politieke overwinning, werd het land geplaagd door grote stakingen, dan weer door de politie of de douaneambtenaren, dan weer in het onderwijs. De inzet was steeds vaker raciaal van aard, zoals Hans Ramsoedh beschrijft:

> Bij de grote stakingen tussen 1970-1973 speelden anti-Hindoestaanse sentimenten onder de stakers en het creoolse proletariaat, mede onder invloed van de Black Power-beweging in Suriname, een niet onbelangrijke onderstroom die zich manifesteerde in vernieling van Hindoestaanse winkelpanden, molestatie van marktkooplieden en aanvallen op bushouders die geen gehoor gaven aan de stakingsoproep. Paramaribo was het toneel van een straatoorlog. (Ramsoedh 2018: 117)

Op 15 december 1971, 'de dag van het Statuut' (ook bekend als Koninkrijksdag), verzamelden zich duizend mensen in wat de 'mars naar de vrijheid' werd genoemd. Betogers riepen op tot zelfstandigheid. Er werd schande van gesproken 'dat anno 1971 Suriname behoort tot de acht staten in de wereld die nog niet onafhankelijk zijn' en sprekers namen stelling tegen westers imperialisme, gericht op 'uitbuiting van bodemschatten en arbeidskrachten'. De Nederlandse overheid was niet doof voor de klachten en stelde een jaar later een commissie samen die als doel had de staatkundige relatie tussen Nederland en haar koloniën opnieuw vorm te geven. Als gevolg van de dominante positie van de VHP in het Surinaamse politieke bestel tussen 1969 en 1973 en haar verzet tegen de onafhankelijkheid lukte het deze 'Koninkrijkscommissie' echter niet om tot concrete hervormingsplannen te komen. Na slechts vier keer bij elkaar te zijn gekomen, werd zij alweer opgeheven. Intussen groeide het wantrouwen van de creoolse arbeidersklasse jegens de Hindostaanse politici; was het vertragen van de stappen richting onafhankelijkheid immers geen teken dat men wachtte tot de wind gunstiger stond voor een Hindostaanse dominantie? Mede dankzij de toenemende afkeer van de Hindostanen onder de creoolse kiezers lukte het de creoolse coalitie-

partij NPK van de jonge politicus Henck Arron om bij de verkiezingen van 1973 een monsterzege te halen. Arron won maar liefst 22 van de 39 zetels. De hiervoor zo succesvolle VHP was niet langer vertegenwoordigd in de regering.

In de aanloop naar de verkiezingen was het onderwerp van de onafhankelijkheid nog nauwkeurig vermeden uit angst kiezers te verliezen. Maar toen Henck Arron zijn aanvaardingsspeech uitsprak, verraste hij vriend en vijand door te stellen dat wat hem betreft Suriname nog voor het einde van 1975 onafhankelijk zou zijn. Arrons woorden luidden een periode van grote onrust in. De stakingen namen toe, Hindostanen riepen op tot het stichten van een eigen, Hindostaanse staat en de haat tussen de twee grootste bevolkingsgroepen bereikte een dieptepunt. Alarmerende berichten bereikten ook het vaderland. In *de Volkskrant* van 9 februari 1973 werd geschreven:

> In een uiterst gespannen toestand met ernstige incidenten tussen stakers en politie zijn donderdag in Paramaribo twee demonstranten door schoten van de politie gewond geraakt. […] Uiteenlopende en verwarde berichten uit Suriname maken de indruk, dat Paramaribo op een slagveld begint te lijken. Politie zou volgens meldingen in het wilde weg schieten. Een groep politiemannen zou stakende verpleegsters hebben mishandeld. De politie heeft verschillende straten in de binnenstad afgesloten; en enkele malen traangras gebruikt.

Onmiddellijk na Arrons aantreden begonnen de onderhandelingen met Nederland, waarbij het er voor een groot deel over ging wat de onafhankelijkheid Nederland zou kosten. In Suriname groeide intussen de onrust. Enerzijds waren er grote aantallen creolen die uitkeken naar een zelfstandig Suriname. Anderzijds waren er de Hindostanen die, net als de nog steeds invloedrijke Jagernath Lachmon, geen vertrouwen hadden in een snel in elkaar geflanste onafhankelijkheid. De angst voor rassenrellen was inmiddels zó groot, dat steeds meer mensen de oversteek naar Nederland maakten. Uit filmbeelden uit 1974 is duidelijk zichtbaar dat de Surinamers lijnrecht tegenover elkaar ston-

den. Aan de ene kant premier Arron die, onder luid gejuich van zijn creoolse aanhangers, vasthield aan zijn voornemen:

> Zolang ik minister-president ben van dit land zal deze partij geen verraad plegen. Ook niet als meneer Lachmon daarom vraagt. […] Wij hebben ons woord gegeven aan het kabinet-Den Uyl. Het kabinet-Arron houdt zijn woord: 25 november Onafhankelijkheid!

Aan de andere kant de Aziaten, zoals de Javaanse politicus Paul Somohardjo:

> Omdat alleen Den Uyl die in zijn regeringsverklaring verklaard heeft dat Suriname vóór '76 onafhankelijk moet worden, is voor hem belangrijk ten koste van alles dan ook, ten koste van een bloedbad zelfs, dat Suriname onafhankelijk moet worden. […] Ik voel me hiervoor [sic] misselijk! Ik wálg ervan.[22]

Een onbekende, jonge Hindostaan kan voor de Nederlandse nieuwscamera's zijn woede nauwelijks beteugelen:

> We moeten alles doen om onze regering klem te zetten. Desnoods met wapens. […] Wij Hindostanen [gaan zien] dat wij verkracht gaan worden en dat de negers gaan bloeien met ons zweet en ons bloed.

Een andere Hindostaanse burger is niet minder vechtlustig:

> Wanneer de creool zich zou gedragen als een Hindostaan, op een menswaardige manier […] op democratische manier voor haar rechten zou gaan vechten, dan zou dat allemaal goed zijn. Maar nee, ze willen altijd de Hindostaan tergen en dat zullen wij niet aannemen. En als ze verder gaan dan vrees ik voor de toekomst van dit land en dan vrees ik voor de hele Surinaamse gemeenschap! (Dikmoet)

1974: persoonlijk kanteljaar

Het bewogen jaar dat 1974 was, maakte diepe indruk op Anil. Het was 'het jaar waarin de stad in brand stond en ik me als zestienjarige scholier met een schok realiseerde dat een hindoestaan [sic] zijn misschien toch niet iets is dat je makkelijk aan- of afleert'. (Ramdas 1993a: 43) Onder invloed van de raciale spanningen in zijn omgeving, begon hij zich steeds meer bewust te worden van zijn eigen etnische afkomst. Hij verdiepte zich in het hindoeïsme en liet zich al snel meeslepen door de opvattingen van Indiase grootheden als Mahatma Gandhi. Zozeer ging hij zelfs op in de ideeën van zijn nieuwgevonden hindoeheld, dat hij een jaar lang geen vis of vlees at en thuis, wanneer hij terugkwam van school, rondliep in grote oranje doeken om maar zoveel mogelijk op Gandhi te lijken.[23] Ook de meer militante opvattingen die uit de omgeving opklonken, kregen aanvankelijk grip op hem. In zijn eigen beschrijving van zijn middelbareschooltijd klinkt duidelijk het sentiment van de dreigende rassenrellen uit de jaren zeventig door:

> Ik heb bijvoorbeeld in een zeer gevaarlijke politieke periode van Suriname de verleiding niet kunnen weerstaan een extremistische en fundamentalistische hindoestaan te worden. Ik leerde de sanskrietgebeden die mijn moeder 's ochtends prevelde uit het hoofd, droeg koerta's en Indiase sandalen, at vegetarisch voedsel, wilde naar India om er te studeren, en raakte in de ban van Gandhi. […] Mahatma Gandhi was mijn nieuwe held, voor wie ik op hysterische momenten bereid was een moord te begaan. Ik had mij omringd met racistische vrienden, met wie ik mijn heimwee naar dat verre land deelde. We verafschuwden Suriname, dat met de aanwezigheid van zoveel negers op Afrika was gaan lijken, we waren bereid de stad plat te branden om de aankomende onafhankelijkheid tegen te houden. We herinnerden ons Brits-Guyana, waar de hindoestanen na de onafhankelijkheid voorgoed onder creoolse heerschappij kwamen te staan. (Ramdas 1993a: 25-26)

Deze typisch koloniale werkelijkheid van een van buitenaf samengestelde maatschappij met de daaruit voortvloeiende etnische spannin-

gen, had grote invloed op zijn denken. 1974, het jaar voor de Surinaamse onafhankelijkheid, zou achteraf een kanteljaar blijken, waarin het idee van universele menselijkheid dat hij altijd door het vizier van zijn innige vriendschap met Emile had bezien, begon te wankelen. Emile, de jongen die altijd voor hem klaarstond, die meer als een broer voelde dan als een vriend, bij wie hij de creoolse stijl en smaak mocht afkijken. Emile, die zelf géén onderscheid leek te maken in etnische groepen maar portretten tekende van zijn persoonlijke helden: Jopie Pengel, Martin Luther King en Mahatma Gandhi. Tekeningen die hij vervolgens in zijn kamer ophing, gebroederlijk naast elkaar.[24] Dezelfde Emile behoorde, nu Anil op de drempel naar volwassenheid stond, volgens zijn Hindostaanse vrienden opeens tot het vijandige kamp. Anil reflecteerde later regelmatig op deze verwarrende periode in zijn leven, waarbij hij zich afvroeg hoe het toch mogelijk was dat hij, die een zwarte jongen als zijn beste en oudste vriend rekende, ooit had kunnen komen tot gevoelens van haat jegens die bevolkingsgroep.

Anil haalde zijn herinnering aan zijn vriendschap met Emile ook aan in zijn Socrateslezing in 1997. Hij was ervan overtuigd dat zijn persoonlijke ervaring tijdens de raciale onrust in Suriname relevant was voor een andere plek en een andere tijd: het postkoloniale Westen in de late jaren negentig kon veel leren van waartoe de spanningen in Suriname van de jaren zeventig hadden geleid. Door te stellen dat de waarde van immigranten voor de zoekende samenlevingen van het Westen groot is – onmisbaar zelfs – gaf Anil ook vorm aan zijn eigen postuur: hij was immers zo'n migrant die precies deze waardevolle ervaringen had opgedaan, en vanuit die ervaring kon reflecteren op problemen waar Nederland op dat moment tegenaan liep: 'Maar vanwaar dan ineens deze ontboezeming? Waarom nu pas komen met deze overpeinzing? Omdat ik van mening ben dat de jonge multiculturele samenlevingen in Europa er iets uit kunnen leren.' (Ramdas 2017: 116) Grote vragen als hoe raciale spanningen in de samenleving op te lossen, konden in Anils ogen niet overgelaten worden aan politici, maar vroegen juist om bemoeienis van intellectuelen. En dan, schreef Anil, was de verbondenheid zoals hij die voelde voor zijn vriend Emile, noodzakelijk:

> Maar hoe moeten de intellectuelen zich ermee bemoeien? Vanuit welke houding zouden ze zich met het multiculturalisme kunnen inlaten? […] een persoonlijke betrokkenheid, zou ik denken. Een persoonlijke betrokkenheid die noodzakelijkerwijs gebaseerd is op persoonlijke ervaring. […] maar zonder vriendschap geen nuance, geen verbondenheid, geen solidariteit. (Ramdas 2017: 122)

Anils eigen radicalisering liep uiteindelijk met een sisser af. Zijn Hindostaanse vrienden gingen de straat op, zochten en begonnen relletjes en staken gebouwen in de fik. Anil zelf haakte vroegtijdig af. Dat hij niet 'echt' meedeed aan de rassenrellen, zelf geen vuur aanstak en de straat niet opging, weet hij aan zijn laffe inborst. Het zou echter goed kunnen dat hij niet zozeer laf was – hoewel dat ook niet uit te sluiten is – maar te weinig mee kon gaan in de rigide indeling van de wereld naar etnische groepen. Michiel van Kempen trok later parallellen met de jeugd van Ramdas en de aard van zijn werk. Doelend op Anils vormende jaren, en zijn gevoel niet te passen in het ruwe stadsleven, schrijft Van Kempen:

> Minstens twee wijze lessen heeft het leven hem dan al bijgebracht: de knuisten van Paramaribose creoolse stadsjongens hebben hem als Hindoestaanse jongen geleerd wat de irrationaliteit van etniciteit kan betekenen. En tweede les: gelijkheid van etniciteit en ideologie genereert nog lang niet altijd solidariteit […]. (Van Kempen 2012: 28)

Daaraan zou toegevoegd kunnen worden dat in de rassenrellen van 1974 een bestendiging van die levensles lag. In de laatkoloniale Surinaamse samenleving werd immers niet alleen duidelijk hoe dwaas maar ook hoe gevaarlijk het denken langs etnische lijnen eigenlijk was. Wellicht vond hier ook Anils afkeer van antiracismebewegingen zijn oorsprong. In Suriname waren het de Black Power-bewegingen die zich inzetten voor een onafhankelijk Suriname. En juist in die procreoolse groepen waren in Suriname de meest uitgesproken anti-Hindostaanse sentimenten hoorbaar. Het is maar de vraag of Anil de Black Power-bewegingen in Nederland later helemaal los heeft kun-

nen zien van hoe hij ze leerde kennen in de specifieke Surinaamse context van 1974.

Nederlands sentiment

In Nederland werd de houding ten aanzien van Suriname in het algemeen, en de beoogde onafhankelijkheid in het bijzonder, beïnvloed door verschillende factoren. Halverwege de jaren zestig vond het merendeel van de Nederlanders de banden tussen de verschillende koninkrijkdelen nog nuttig. Toen premier Pengel begon te spreken over een eventuele onafhankelijke status, werd daar in Nederland afwachtend op gereageerd. Het werd van belang geacht om de beslissing aan Suriname zelf te laten. Nederland verdiende immers geen geld meer aan deze kolonie, dus een verzelfstandiging van bovenaf opleggen zou de internationale gemeenschap het beeld kunnen geven dat het koninkrijk na eeuwen uitbuiting, nu van een verliesgevende kolonie af wilde. In de politiek leefde de overtuiging dat áls Suriname onafhankelijk wilde worden, het land dat zelf moest inzetten. 'De onafhankelijkheid van Suriname,' schreef Jan Pronk in zijn vuistdikke terugblik, 'maakte onderdeel uit van een wereldwijd proces van dekolonisatie dat een kleine dertig jaar eerder was ingezet. […] Suriname wilde volledig onafhankelijk worden. Met die wens stemden wij van harte in.' (Pronk 11)

Naarmate het aantal Surinaamse immigranten toenam, ontstonden er bovendien gevoelens van onrust binnen de samenleving. De Surinamers die in de jaren zestig naar Nederland waren gekomen, waren overwegend studenten, muzikanten en verplegend personeel geweest, hoogopgeleide of anderszins 'nuttige' migranten aan wie niet al te veel mensen zich konden of wilden storen. Dat veranderde begin jaren zeventig. Waren er in 1960 nog slechts 8000 Surinamers in Nederland, in 1965 waren het er 12.000 en in 1970 was dat aantal nog eens toegenomen tot 29.000. Ongeveer gelijktijdig kwam ook een grote stroom migranten uit de Antillen op gang. In plaats van zich over heel Nederland te verspreiden, vestigde het overgrote deel van deze West-

Indische Nederlanders zich in het westen van het land en rond de grote steden, waarmee het 'migrantenprobleem' plotseling heel zichtbaar werd. De kranten stonden bol van alarmerende berichten over buitenlanders en andere nieuwkomers. Zo werd er in 1973 aan de bel getrokken omdat wekelijks tachtig tot honderd nieuwe Surinamers zich in Rotterdam zouden vestigen. *De Tijd. Dagblad voor Nederland* kopte: 'Toestand in Rotterdam rond Surinamers explosief'. De stad kraakte in haar voegen, en op de woningmarkt waren het vooral de volksbuurten waar men het gevoel had door de nieuwe Nederlanders verdrukt te worden. Het leidde niet zelden tot racistisch gemotiveerde buurtacties:

> Vorige week ontstonden er moeilijkheden in het Oude Noorden, omdat een woning in de Raephorststraat verkocht zou worden aan een Surinaams gezin. De bewoners van de straat dreigden, dat zij dan eerst de woning in brand zouden steken. Later besloot de taxateur, dat de verkoop niet door zou gaan. Nu eisen de bewoners van de straat, dat de overheid en de gemeente een einde maakt aan de verhuur en verkoop van woningen in de buurt aan Surinamers en gastarbeiders.

Het gevoel dat Nederland zou worden overspoeld door Surinamers leidde er steeds meer toe dat geluiden opklonken dat de grens moest worden gesloten. En dat kon alleen als Surinamers niet langer Nederlandse onderdanen zouden zijn. De onafhankelijkheid werd zo steeds meer ook de wens van de witte Nederlander die daarin de enige manier zag om de immigratie te beteugelen.

Toen Joop den Uyl (PvdA) in 1973 minister-president werd, had hij de tijd niet mee. Na de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en de tomeloze economische groei in de jaren zestig, zette juist bij zijn aantreden een terugval in. Tegen deze achtergrond van toenemende werkeloosheid en groeiende staatsschulden, zat het Nederlandse volk niet per se te wachten op een noodlijdende kolonie. Dat een belangrijk deel van de Surinamers luid om onafhankelijkheid vroeg én dat het kolonialisme definitief een verouderd verschijnsel was geworden, voegde extra druk

toe op de moeite die het kabinet zich getroostte om een zo pijnloos mogelijk lossnijden van Suriname mogelijk te maken. Bovendien lag het debacle met Indonesië in 1947 nog vers op het netvlies; de PvdA torste sinds haar passieve houding in de koloniale oorlog in de Oost een trauma met zich mee, dat onmiskenbaar van invloed was op haar houding ten aanzien van de Surinaamse onafhankelijkheid. Ze zouden hier niet opnieuw dezelfde fout maken als in Indonesië, waar onder meer door hun zwijgen (dat door velen gezien werd als een instemming) talloze mensen stierven in hun strijd voor zelfstandigheid.

Nu Suriname zelf bij monde van Henck Arron de verzelfstandiging had aangekondigd, kon Nederland eigenlijk ook niet anders dan het proces te faciliteren. Achteraf hebben onderzoekers als Gert Oostindie en Inge Klinkers erop gewezen dat een proces dat van zo'n verregaande complexiteit was, veel te gehaast (en te gretig) door Nederland was doorgevoerd en dat het zelfs 'niet voldeed aan elementaire criteria van deugdelijk bestuur'. (Wielenga 275) In hun standaardwerk over Koninkrijksrelaties wijzen Oostindie en Klinkers erop dat, hoewel slordig en gehaast, de verzelfstandiging van Suriname gezien de omstandigheden, onvermijdelijk was geweest. In het politieke klimaat van de jaren zeventig paste het niet om de wens van onafhankelijkheid tegen te werken, en als Nederland de overdracht ook maar enigszins zou trachten af te remmen, zou daar in de internationale gemeenschap zeker schande van worden gesproken. Jan Pronk, destijds minister voor Ontwikkelingssamenwerking, benadrukt desalniettemin dat Nederland de verzelfstandiging zeker niet aan haar oud-kolonie heeft opgedrongen: 'Het initiatief kwam vanuit Suriname zelf.' (Pronk 484)

Den Uyl zou later zelf over zijn regeerperiode zeggen dat het onafhankelijk worden van Suriname zijn grootste succes was geweest. Of dat voor de Surinamers zelf even sterk gold, viel echter te betwisten.

Land te koop

Nadat hun regeringsleider expliciet had gemaakt dat wat hem betreft de onafhankelijkheid niet later dan eind 1975 een feit zou zijn, ontstak

een belangrijk deel van de Surinamers in woede. Activistische Hindostaanse groeperingen riepen zelfs op om een eigen staat te stichten. Toen premier Den Uyl het land in mei 1975 bezocht, werd de onvrede pijnlijk duidelijk door een aangestoken brand die vijf historische panden in de binnenstad in de as legde. Hindostanen eisten dat de onderhandelingen met Nederland gestaakt zouden worden – een eis waaraan noch de creoolse meerderheid in de regering, noch de Nederlandse staat gehoor wilde geven. Toen de kogel eenmaal door de kerk was, riep de aanstaande zelfstandigheid dwingende, breed gevoelde vragen op in alle lagen van de bevolking. Wie gaat er weg, en wie blijft hier? En wat gebeurt er met het land na de onafhankelijkheid? De manier waarop iemand dergelijke vragen beantwoordde, zei iets over zijn loyaliteit, en over het vertrouwen dat hij had in het eigen kunnen, in het eigen volk. Het theaterstuk van het toentertijd razend populaire Doe-Theater van Thea Doelwijt vatte de sfeer treffend samen: 'Land te koop, land te koop, spotgoedkoop en echt niet duur.' De mensen waren in de ban van een gevoelde onrust en zorg dat het land van onder de Surinamers afbrokkelde, dat hun grond waardeloos werd door een overhaaste verzelfstandiging van de natie. Het was een sfeer waarin enerzijds de angst leefde dat het land uit elkaar viel, vrij letterlijk door het vertrek van Surinamers naar andere delen van de wereld, en anderzijds de hoop dat er na 1975 een nieuwe, levenslustige natie geboren zou worden.

Tegelijkertijd was, zoals historicus Hans Buddingh' opmerkte, er nog geen sprake van een coherente 'Surinaamse' identiteit. 'Van een nationaal cultureel besef […] was nauwelijks sprake geweest. Ondanks de dominante westerse culturele invloed, hadden de verschillende bevolkingsgroepen in het land een eigen identiteit behouden.' (Buddingh' 1995: 290) Het was van meet af aan een grote uitdaging om uit die verschillende groepen een eenheid te vormen.

Intussen stroomde het land stilletjes leeg. In de turbulente jaren '73, '74 en '75 vertrok een groot deel van de Surinaamse bevolking naar Nederland. Bij het uitroepen van de onafhankelijkheid op 25 november 1975 hadden 180.000 mensen, een ruim derde van de Surinaamse

bevolking, het land verlaten. (Ramsoedh 2018: 133) Het was een waterscheiding in een jong, kunstmatig samengesteld volk dat nog lang geen eenheid was, en dat nu al een gevoel van verscheurdheid ondervond in deze ingrijpende tweede migratie naar Europa.

De 'achterblijvers' maakten zich op voor een nieuw begin, voor de geboorte van een zelfstandig Suriname. Het verdriet van het afscheid raakte echter iedereen, want iedere Surinamer verloor dierbaren die voor onbepaalde tijd naar de andere kant van de wereld vertrokken. De smart waarmee het land doordrenkt was nu iedereen wel een familielid of geliefde uitzwaaide, werd bezongen door Max Nijman in zijn nummer 'Adjossi'. Het is een lied dat ook nu, generaties later, even sterk resoneert bij Surinamers in Suriname én in Nederland;

Adyosi na wan wortu di tranga fu taki
Te mi luku ala den mati fu mi dya
Ma mati un no mu' broko no broko mi hati
Bika mi srefi mi sari fu leb' un tu
Famiri mi de begi oh un no mu' krei
Bika m'o leb' un fu so wan langa ten

Vaarwel is een woord, moeilijk om uit te spreken / als ik kijk naar al mijn vrienden hier / Maar vrienden, breek mijn hart niet verder / daar ik al zo verdrietig ben om jullie te verlaten / Familie, ik vraag jullie om niet te huilen / Omdat ik jullie voor lange tijd ga verlaten

De overstap naar onafhankelijkheid zou groots worden ingeluid in het stadion van Paramaribo. De stad zinderde van verwachting. Ook de jonge scholier Anil Ramdas was extreem opgewonden over wat komen zou. Op de avond van de machtsoverdracht glipte hij samen met een vriend het stadion in. Overweldigd door de omvang van het veld, en door de nabijheid van nationale leiders, liet hij zich door zijn vriend overhalen om vrijpostig genoeg plaats te nemen op de eretribune waar ook de politieke leiders Arron, Lachmon, Bruma en Ferrier zaten. De afstand tussen de gekoloniseerde en de kolonisator was voelbaar in zijn woorden toen hij, jaren later, schreef: 'En zomaar tus-

sen de zwarte mensen zat daar prinses Beatrix.' (Ramdas 1996: 40) Het feestelijke gevoel, dat misschien wel het meest leek op een overwinningsroes, bereikte die avond zijn hoogtepunt. Wat Anil op die avond samen met andere Surinamers meemaakte 'was veel meer dan de verwerving van soevereiniteit. Het was een religieuze plechtigheid, een sacrament, een metafysische transformatie, een verlossing, waarbij we, enkel door het hijsen van de vlag van aard en identiteit veranderden. We waren, sinds dat middernachtelijke uur, geen Hindostanen en creolen meer, maar Surinamers.' (Ramdas 1996: 40)

De onafhankelijkheid creëerde in een klap een vaderland voor een samenleving van ontwortelde, naar houvast en zelfvertrouwen snakkende mensen. Een natie die van de grond af opgebouwd diende te worden. Mensen die vertrokken om een veilig heenkomen te zoeken in Nederland, dat waren – ook in de ogen van de zeventienjarige Anil Ramdas – 'lafaards en verraders'. (Ramdas 1996: 41)